

Dynamika obyvatelstva (5.)

ROZVODOVOST

K rozpadu / zániku manželství může dojít:

- úmrtím jednoho či obou partnerů
- rozvodem = forma rozpadu manželství založená na zákonném způsobu jeho zrušení.

Úroveň rozvodovosti má v zásadě **negativní vliv na reprodukci obyvatelstva**:

- vedle *nepříznivých vlivů na samotné populační procesy* (hlavně na porodnost)
- působí rozvody *negativně také na výchovu dětí* (výchova, přerušení kontaktů s jedním z rodičů, zhoršená ekonomická situace, další souvislosti – psychické problémy, ...).

Z toho důvodu se věda snaží *podrobně poznat proces rozvodovosti včetně jeho vztahů s*:

- ekonomickými,
- kulturními
- a společenskými podmínkami (postoje obyvatelstva k rozvodům aj.).

Při mezinárodních analýzách rozvodovosti je důležité brát v úvahu **právní řád dané země**, náhlé změny v úrovni rozvodovosti obvykle souvisejí se změnami rozvodové legislativy. Právě vzhledem k rozdílům v legislativním vymezení jsou *mezinárodní srovnání rozvodovosti komplikovaná a problematická*.

Ukazatele rozvodovosti

Nejčastěji používaným ukazatelem je **hrubá míra rozvodovosti**, která je dána *počtem rozvodů v daném roce připadajících na 1000 obyvatel středního stavu*

$$hmro = \frac{R}{P} \cdot 1000$$

kde: - hmro = hrubá míra rozvodovosti,
- R = počet rozvodů,
- P = střední stav obyvatel.

Hrubost tohoto ukazatele je velmi značná, protože *zahrnuje velkou část obyvatelstva, které se procesu rozvodovosti nemůže zúčastnit* (neplnoleté, svobodné, rozvedené a ovdovělé osoby), zatímco samotná rozvodovost závisí hlavně na *počtu sňatků uzavřených v předchozím období*.

Při analýze rozvodovosti se proto často používají také **jiné ukazatele**, jejichž cílem je postihnout *závislost rozvodovosti na počtu sňatků*:

- **index rozvodovosti** je definován jako *poměr počtu rozvodů a počtu sňatků, které se uskutečnily v jednom roce*:

$$i_r = \frac{R}{S} \cdot 100$$

kde: - i_r = index rozvodovosti,
- R = počet rozvodů,
- S = počet sňatků.

Také při použití této míry je nutné konstatovat, že se *porovnávají ne zcela srovnatelné*

údaje (platí to zvláště dnes po přijetí nového zákona o rodině č. 91/1998 Sb., který kromě jiného zakazuje rozvody v prvním roce manželství), protože *rozvodovost se týká všech existujících manželství* a nikoli jen manželství vzniklých v daném roce.

- relativně přesnější informaci o rozvodovosti poskytuje **ukazatel rozvodovosti manželství** definovaný jako *poměr počtu rozvodů a počtu existujících manželství* - ten se nejčastěji nahrazuje *počtem vdaných žen*:

$$i_r^m = \frac{R}{F_v} \cdot 1000$$

- kde:
- i_r^m = index rozvodovosti manželství,
 - R = počet rozvodů,
 - F_v = počet vdaných žen.

Výše rozvodovosti se mění, podobně jako u jiných demografických procesů, **v závislosti na věku**. U rozvodovosti je však situace *komplikovanější*, neboť její úroveň závisí:

- především na *době uplynulé od uzavření sňatku*,
- teprve druhotně na věku při sňatku, a tím i na věku při rozvodu.

S tímto vědomím je proto třeba hodnotit **intenzitní ukazatele rozvodovosti založené na věku při rozvodu** – patří mezi ně:

- **míra rozvodovosti manželství podle věku**, která je definována jako *poměr počtu rozvodů v daném věku ke střednímu stavu vdaných žen (ženatých mužů) daného věku*:

$$r_x^m = \frac{R_x}{F_{vx}} \cdot 1000$$

- kde:
- r_x^m = míra rozvodovosti manželství podle věku,
 - R_x = počet rozvodů v daném věku,
 - F_{vx} = počet vdaných žen v daném věku.

- **míra rozvodovosti podle věku** – zde je *počet rozvodů v daném věku vztážen ke střednímu stavu všech žijících žen (mužů) v tomto věku bez ohledu na jejich rodinný stav* (jde o analogii redukované míry sňatečnosti):

$$r_x = \frac{R_x}{F_x} \cdot 1000$$

- kde:
- r_x = míra rozvodovosti podle věku,
 - R_x = počet rozvodů v daném věku,
 - F_x = počet žen v daném věku.

- **úhrnná rozvodovost manželství** (též *úhrn měř rozvodovosti podle věku*) vyjadřuje, *jaký podíl mužů (žen) se rozvede*. Ukazatel je do jisté míry zkreslen opakovanými rozvody.
- za kritérium úrovně rozvodovosti lze do jisté míry považovat i **podíl rozvedených ze všech žijících v dané věkové skupině**.

Analýza procesu rozvodovosti se podobně jako u sňatečnosti často doplňuje a zpřesňuje **dalšími specifickými souvislostmi**. Patří k nim např.:

- *délka trvání manželství* – početnost rozvodů podle tohoto znaku má *asymetrické rozdělení*;
- *věk partnerů*;

- počet dětí v rodině.

Mezinárodní srovnání úrovně rozvodovosti

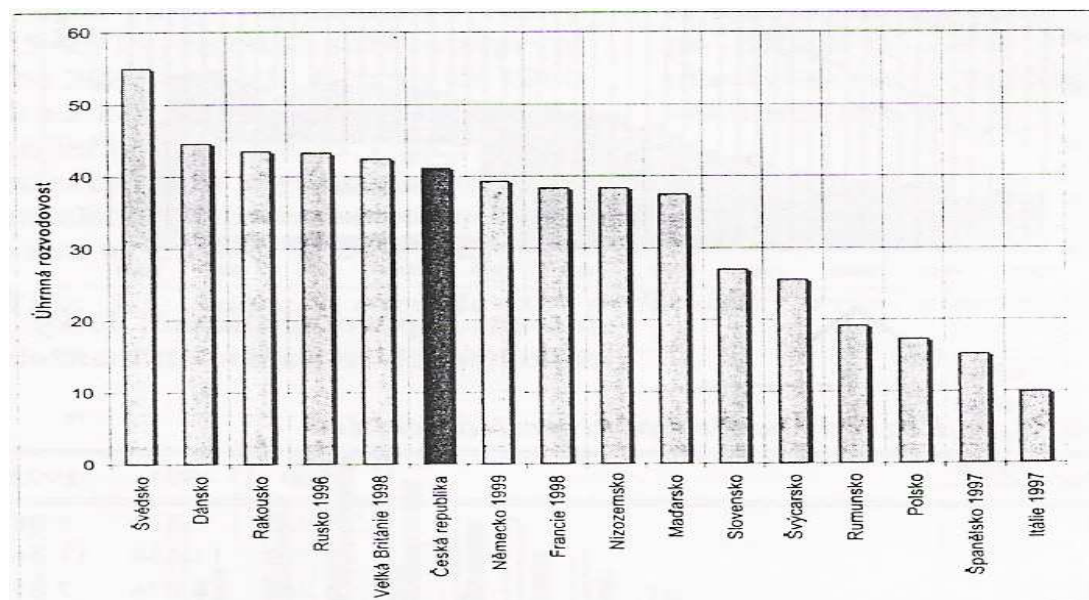
Mezinárodní srovnání úrovně rozvodovosti je *velmi těžké*, protože údaje o její intenzitě lze srovnávat jen *problematicky*. Důvodem je zejména *rozdílná legislativní situace* v jednotlivých zemích. Roli hraje také celá řada dalších *vlivů*, např. hospodářská vyspělost země, religiozita a řada dalších skutečností. Určité srovnání poskytuje obr. 1.

Přesto lze říci, že **ČR se řadí k zemím s vyšší intenzitou rozvodovosti**. Do této skupiny patří v Evropě *skandinávské země* (max. hodnota úhrnné rozvodovosti – cca 55% je dosažena ve Švédsku), *Rusko a pobaltské státy, Velká Británie a Německo*.

Nejvyšší hodnoty hrubé míry rozvodovosti byly tradičně dosahovány také v *USA*:

- 1970, hmro = 3,47‰,
- 1980, hmro = 5,19‰.

Naopak k *zemím s nejnižší intenzitou rozvodovosti* v Evropě patří *země se silnou katolickou tradicí*, především Itálie, Španělsko a Polsko. Úroveň úhrnné rozvodovosti na Slovensku je v porovnání se situací v ČR asi o třetinu nižší.

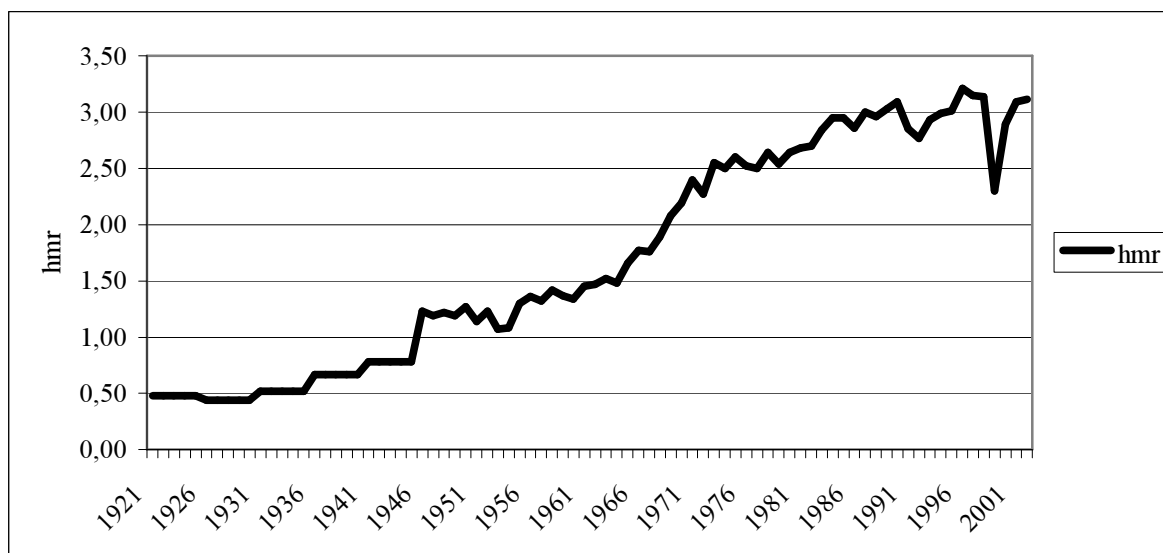


Obr. 1: Úroveň úhrnné rozvodovosti ve vybraných evropských zemích v roce 2000 (není-li uvedeno jinak)

Pramen: Z. PAVLÍK a kol., Populační vývoj ČR 1990-2002, UK Praha, 2002, s. 33

Situace a vývoj rozvodovosti v ČR před rokem 1989

Podle obr. 2 lze konstatovat, že intenzita rozvodovosti v ČR byla *nizká až do konce 2. světové války* (ač v mezinárodním srovnání ji lze označit za vysokou již v této době). *V poválečném období* je až do roku 1990 charakteristickým rysem *stabilní a poměrně rychlý růst rozvodovosti*.



Obr. 2: Vývoj hrubé míry rozvodovosti v ČR v období let 1921-2002
Pramen: Pohyb obyvatelstva v České republice za rok 2002 (www.czso.cz)

Důvodů vysoké rozvodovosti v ČR je několik:

- intenzita rozvodovosti do značné míry souvisí s přísností či liberálností **rozvodové legislativy**. *Civilní rozvod* je v českých zemích možný již od roku **1919**, nejprve dvojstupňově jako:
 - *rozvod od stolu a lože* (rozvedený nemohl uzavřít další sňatek, neboť právní svazek manželství i nadále trval),
 - *rozluka* (právní zrušení manželství, v podstatě dnešní rozvod),
od roku **1950** (nový zákon o rodině) pak jednodušňově (zavedení *rozvodu* ve smyslu dřívější rozluky) – *rozvod má tedy v českých zemích dlouhou tradici*. V souvislosti se zákonem z roku 1950 byl sňatek důsledně sekularizován a bylo zdůrazňováno právo obou manželů na rozvod.

V šedesátých letech byla rozvodová legislativa ještě více *liberalizována* – zákon o rodině č. 94/1963 a občanský zákoník č. 99/1964 vstoupily v platnost 1.4.1964. V souvislosti s nimi lze ve druhé polovině 60. let sledovat poměrně *strmý růst intenzity rozvodovosti*. Rozvodová praxe byla i nadále *postupně zjednodušována* (v roce 1973 byly např. zrušeny rozvodové komise).

- k důvodům vysoké rozvodovosti patřila též **vysoká sňatečnost v nízkém věku**, často spojená ještě s **častou plodností mladých žen** v důsledku nedostatečné úrovně antikoncepce. Lze říci, že polovina manželských dětí byla počata před sňatkem, což naznačuje **vysoký podíl vynucených manželství**. Taková manželství bývala často rozváděna buď již po několika letech nebo poté, co děti odrostly a bezprostřední důvod k udržování manželství tak zanikl.
- k **mediátorům vysoké úrovně rozvodovosti** patřily za minulého režimu také skutečnosti jako:
 - *nedostatek bytů* často vedoucí např. ke společnému bydlení s rodiči jednoho ze snoubenců,
 - *vysoká zaměstnanost žen*, jež kontrastovala s tradičním rozdělením domácích prací, ale zároveň ženám přinášela určitý stupeň *relativní ekonomické*

- *nezávislosti,*
- *častější výskyt osob se zkušeností z rozvodu vlastních rodičů.*

- činitelem vysoké rozvodovosti v ČR je také **nízká religiozita obyvatelstva**, což významně ovlivňuje *územní rozložení rozvodovosti* – viz dále.

Obecně tak lze konstatovat, že česká společnost byla a je vůči rozvodům velmi tolerantní, rozvod je považován za přijatelné řešení manželských rozporů.

Moderní vývoj rozvodovosti v ČR v období po roce 1990

V ČR se od 80. let 20. století rozvádí ročně *okolo 30 tisíc manželství* – tento počet se nemění ani přes klesající počty sňatků a měnící se strukturu obyvatelstva podle rodinného stavu.

Rozvodovost tak narozdíl od ostatních demografických procesů (porodnost, úmrtnost, sňatečnost, potratovost) **spíše stoupá** (viz údaje v tab. 1). Historicky nejvyšší počet rozvodů byl zaznamenán *v roce 1996 – 33 113*.

Úroveň *úhrnné rozvodovosti*, která dosahovala od poloviny 70. let hodnot okolo 30%, vzrostla do roku 1990 na 38% a *na počátku 21. století překročila dokonce 40%* - tzn., že více než 4 manželství z 10 jsou v ČR později rozvedena.

Výjimku představuje rok 1999, kdy došlo k poklesu rozvodovosti způsobenému legislativní změnou.

Od roku 1992 dochází také k *růstu indexu rozvodovosti* (z 38,6 na 60,2 rozvodů na 100 uzavřených sňatků v roce 2002). *Index rozvodovosti manželství* osciluje okolo 11-13 rozvodů na 1000 existujících manželství ročně.

Tab. 1: Vývoj rozvodovosti v ČR v letech 1990-2002

Ukazatel	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
počet rozvodů	32 055	29 366	28 572	30 227	30 939	31 135	33 113	32 465	32 363	23 657	29 704	31 586	31 758
hmro (%)	3,09	2,85	2,77	2,93	2,99	3,01	3,21	3,15	3,14	2,30	2,89	3,07	3,11
i_r (%)	35,2	40,8	38,6	45,8	52,9	56,7	61,4	56,2	58,8	44,2	53,7	60,3	60,2
i_r^m (%)	12,4	11,4	11,2	11,9	12,2	12,4	13,3	13,1	13,1	9,7	12,2	13,2	13,4
úhrnná rozvodovost	38,0	34,7	33,9	36,1	37,5	38,4	41,7	42,0	42,9	32,3	41,2	45,0	.

Pramen: Z. PAVLÍK a kol., Populační vývoj ČR 1990-2002, UK Praha, 2002, s. 33

V roce 1998 byl přijat nový zákon o rodině č. 91/1998 (platnost od 1.8.1998), který významně **změnil rozvodovou legislativu**:

- *zavedení rozvodu po vzájemné dohodě* – ten nastane tehdy, pokud spolu manželé alespoň půl roku nežijí a mají vyřízené majetkové poměry a vztahy ke svým nezletilým dětem;
- *zákaz rozvodů v prvním roce manželství*;
- *omezení rozvodů, které by byly v rozporu se zájmy nezletilých dětí*;
- *zavedení tzv. mrtvých manželství* - po třech letech vzájemného odloučení může být manželství rozvedeno i bez souhlasu jednoho z aktérů;
- *změny ve zjišťování příčin rozvodu => horší srovnatelnost dat s předchozím obdobím.*

Díky nové legislativě došlo *v roce 1999 k významnému poklesu počtu rozvodů*, přičemž většinu rozdílů tvořila právě manželství s nezletilými dětmi. Již v roce 2000 byl však tento výkyv vyrovnán a počet rozvodů stoupl na obvyklou hladinu.

Tab. 2: Evidované příčiny rozvratu rozvedených manželství (v %)

Příčina rozvratu	Na straně muže			Na straně ženy		
	1990	1995	2000	1990	1995	2000
neuvážený sňatek	5,6	4,4	2,2	5,6	4,5	2,2
alkoholismus	10,3	9,4	5,8	0,9	0,7	0,5
nevěra	15,0	12,9	8,0	13,2	10,5	5,6
nezájem o rodinu (včetně opuštění rodiny)	7,6	7,3	5,3	2,5	1,8	1,2
zlé nakládání, odsouzení pro trestný čin	2,7	2,1	1,6	0,1	0,2	0,1
rozdíl povah, názorů a zájmů	40,5	48,8	47,0	40,5	49,9	49,1
zdravotní důvody	1,0	0,5	0,3	1,3	0,5	0,3
sexuální neshody	2,7	1,7	0,6	2,7	1,7	0,6
ostatní příčiny	7,9	9,3	22,3	9,4	12,6	26,6
soud nezjistil zavinění	6,8	3,7	6,9	23,8	17,5	13,7

Pramen: Z. PAVLÍK a kol., Populační vývoj ČR 1990-2002, UK Praha, 2002, s. 34

Tab. 3: Rozvody podle počtu nezletilých dětí

Počet dětí	Počet rozvodů					
	1990		1995		2000	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%
0	8 920	27,8	9 027	29,0	10 637	35,8
1	12 709	39,7	12 880	41,4	11 084	37,3
2	8 956	27,9	8 003	25,7	7 015	23,6
3 a více	1 470	4,6	1 225	3,9	968	3,3
celkem	32 055	100,0	31 135	100,0	29 704	100,0
rozvody manželství s nezletilými dětmi (v %)	72,2		71,0		64,2	
průměrný počet dětí - všechny rozvody	1,10		1,05		0,96	
průměrný počet dětí - rodiny s nezletilými dětmi	1,53		1,48		1,47	

Pramen: Z. PAVLÍK a kol., Populační vývoj ČR 1990-2002, UK Praha, 2002, s. 34

Tab. 4: Struktura rozvodů podle délky trvání manželství (%)

Rok	Délka trvání manželství v letech							
	0-1	2-3	4-6	7-9	10-14	15-19	20-24	25 a více
1990	8,8	16,9	18,9	12,6	17,0	13,2	7,9	4,7
1995	4,5	14,8	21,3	14,9	16,6	12,6	9,3	6,0
2000	4,3	11,5	15,7	16,1	20,8	12,8	9,8	9,0

Pramen: www.czso.cz

Další údaje o *změnách specifických ukazatelů rozvodovosti* přináší tab. 2, 3, 4, 5, 6 a 7:

- z údajů o **příčině rozpadu manželství** (tab. 2) vyplývá, že tradičně nejčastější příčiny jsou:
 - rozdílnost povah,
 - nevěra,
 - alkoholismus (na straně muže, na straně ženy je tato příčina zanedbatelná).
 Vývoj v letech 1989–2001 vedl k tomu, že uvádění konkrétních příčin rozvratu manželství jako je nevěra či alkoholismus má stále nižší podíl. V posledních letech je stále častěji uváděn kód 9 – ostatní příčiny, kdy zřejmě *není uvedena konkrétní příčina rozvratu manželství*. V roce 2000 to bylo u 20,3% rozvedených manželství.
- **podíl rozváděných manželství s nezletilými dětmi** (tab. 3) pomalu klesá (ze 72,2% v roce 1990 na 64,2% v roce 2000). (V roce 1999 prudce vzrostl podíl rozvodů bezdětných manželství v důsledku působení nové legislativy.)
- manželské krize vedoucí k rozvodu mohou vznikat v *kterémkoliv období manželství*.

K některým z nich jsou položeny základy již v době sňatku, takže dochází k rozvodu v poměrně krátké době po uzavření manželství (tab. 4). *V průběhu 90. let:*

- *ubyly* výrazně rozvody manželství trvajících *méně než 3 roky*,
- *zvýšil* se podíl rozvodů manželství trvajících *déle než 20 let*.

Úbytek rozvodů mladých manželství může být důsledkem toho, že sňatky uzavírají *starší a vyzrálější páry* (zvýšení průměrného věku ženichů a nevěst), často po předchozím soužití „na zkoušku“. Nová legislativa, platná od roku 1998, zpřísňuje podmínky pro rozvod nejmladších manželství s malými dětmi.

Dlouhodobý *trend růstu rozvodovosti starších manželství* - často jsou to manželské páry již nevázané odpovědností za výchovu malých nebo dospívajících dětí a jestliže se dokáží domluvit na majetkových otázkách, je rozvod pro ně snadnější než před rokem 1998.

Průměrná délka rozváděného manželství se v druhé polovině 90. let prodloužila k *jedenácti rokům*. Největší riziko rozpadu, které manželským párům hrozilo ve třetím roce manželství se přesunulo do *roku čtvrtého*, přičemž bezdětné páry se obecně rozvádějí dříve.

- struktura rozvodovosti **podle pořadí rozvodu** (tab. 5) zůstala v posledních 10 letech prakticky neměnná, přičemž *podíl rozvodů vyššího pořadí* představuje u mužů i žen zhruba *18–19%* z celkového počtu rozvedených manželství v daném roce.
- rozvodovost souvisí se *sociálním prostředím manželství*, které je tvořeno mnoha faktory - jedním z nich je i *velikost místa bydliště*. Tab. 6 charakterizuje, jak se mění hrubá míra rozvodovosti (rozvody na 1000 obyvatel) s velikostní skupinou obcí - *hmro je tradičně nižší ve venkovském osídlení (do 2 000 obyvatel) než ve velkých městech* (vyšší rozvodovost ve velkých městech je důsledek známých skutečností – nižší společenské kontroly, anonymity městského prostředí a také většího množství příležitostí k navázání nových kontaktů):
 - v roce 1989 byla hrubá míra rozvodovosti nejvyšší ve velkých městech nad 50 000 obyvatel,
 - rozdíly mezi jednotlivými velikostními skupinami obcí se postupně zmenšují i když se hrubá míra rozvodovosti za celou Českou republiku výrazně nemění.
- **územní rozložení rozvodovosti** (tab. 7):
 - *dlouhodobě nejvyšší rozvodovost je v krajích:*
 - *na severozápadě ČR* (Karlovarský, Ústecký a Liberecký kraj),
 - *v Praze*.Jsou to kraje s mladým a intenzivní migrací se obnovujícím obyvatelstvem. V Karlovarském kraji byly koncentrovány tři okresy - Sokolov, Karlovy Vary a Cheb - v nichž rozvodovost dlouhodobě patří mezi nejvyšší v České republice. Praha má počtem a složením obyvatelstva své specifické postavení, kde se projevuje působení negativních sociálních faktorů.
 - *minimum* se vyskytuje na:
 - *jižní Moravě*,
 - *Českomoravské vrchovině* (kraje Vysočina a Zlínský).Jde o území, jež se tradičně vyznačují nejvyšším stupněm *religiozity*.

Diference mezi územími s vysokou a s nízkou rozvodovostí sice stále trvají, postupně se však zmenšují.

Tab. 5: Rozvody podle pořadí rozvodu u muže a ženy

Rok	Počet rozvodů	Pořadí rozvodu na straně muže			Pořadí rozvodu na straně ženy		
		1	2	3 a vyšší	1	2	3 a vyšší
1992	28 572	82,3	15,1	2,6	81,8	15,8	2,4
1995	31 135	81,7	15,8	2,5	81,9	15,7	2,3
2000	29 704	80,3	17,6	2,1	81,2	16,9	1,9
2001	31 586	80,6	17,4	2,0	81,5	16,8	1,8

Pramen: www.czso.cz

Tab. 6: Hrubá míra rozvodovosti podle velikostních skupin obcí

Počet obyvatel v obci	1990	1995	2000
Do 499	.	1,71	1,84
500 – 999	.	1,88	1,94
1 000 – 1 999	1,77	2,14	2,20
2 000 - 4 999	2,30	2,56	2,50
5 000 – 9 999	2,85	2,94	2,83
10 000 – 19 999	3,44	3,32	3,22
20 000 – 49 999	3,69	3,68	3,51
50 000 – 99 999	4,04	3,89	3,56
100 000 a více	3,82	3,57	3,33
Celkem	3,09	3,01	2,89

Pramen: www.czso.cz

Tab. 7: Hrubá míra rozvodovosti v krajích ČR

Území	Rozvody na 1000 obyvatel			
	1993	1995	2000	2001
Česká republika	2,93	3,01	2,89	3,09
hlavní město Praha	3,18	3,47	3,25	3,52
Středočeský kraj	2,86	3,01	2,97	3,02
Jihočeský kraj	2,71	3,05	2,70	2,98
Plzeňský kraj	3,06	3,11	3,00	3,08
Karlovarský kraj	4,26	4,04	3,80	3,46
Ústecký kraj	3,33	3,14	3,30	3,98
Liberecký kraj	3,82	3,55	3,00	3,38
Královéhradecký kraj	3,33	3,33	2,80	2,99
Pardubický kraj	2,77	2,96	2,60	2,75
Kraj Vysočina	2,27	2,22	2,20	2,30
Jihomoravský kraj	2,76	2,66	2,60	2,75
Olomoucký kraj	2,54	2,72	2,70	2,77
Zlínský kraj	2,11	2,25	2,20	2,49
Moravskoslezský kraj	2,79	3,05	3,10	3,28

Pramen: www.czso.cz

Vysoká úroveň rozvodovosti se odráží v *růstu podílu rozvedených v populaci*, ale též v *opakované sňatečnosti*. 10% ženské a 8% mužské dospělé populace je rozvedeno, přičemž tento podíl dále roste (muži častěji uzavírají opakovaný sňatek – nižší hodnota, viz údaje v tab. 8).

Navrhovatelé rozvodů jsou dlouhodobě ve dvou třetinách ženy.

Tab. 8: Struktura obyvatelstva podle rodinného stavu (stav vždy k 31.12. příslušného roku)

Rodinný stav	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Muži										
svobodní	41,6	41,6	41,6	41,7	41,8	41,9	41,9	42,0	42,1	42,1
Ženatí	50,9	50,8	50,6	50,3	49,9	49,6	49,4	49,1	48,9	48,7
rozvedení	5,0	5,1	5,4	5,6	5,9	6,2	6,4	6,7	6,8	7,0
ovdovělí	2,5	2,5	2,4	2,4	2,4	2,3	2,3	2,2	2,2	2,2
Ženy										
svobodné	32,5	32,4	32,4	32,5	32,6	32,7	32,7	32,8	32,8	32,9
Vdané	48,0	48,0	47,9	47,6	47,3	46,9	46,7	46,5	46,4	46,1
rozvedené	6,4	6,6	6,8	7,1	7,4	7,7	8,0	8,2	8,4	8,6
ovdovělé	13,1	13,0	12,9	12,8	12,7	12,7	12,6	12,5	12,4	12,4

Pramen: www.czso.cz

Rozvodovost - shrnutí

Vzhledem k poklesu významu sňatku a postupnému rozšiřování jiných forem společného soužití (druhý demografický přechod – kohabitanace a jiné alternativní formy) ***klesá z hlediska demografického chování i důležitost procesu rozvodovosti.***

Rozpad nesezdaných soužití není v oficiálních statistikách sledován, je však velmi pravděpodobně *řádově několikrát častější* než je tomu u legitimně sezdaných párů.